

Γεωγραφίες

Αρ. 24 (2014)

Γεωγραφίες, Τεύχος 24, 2014

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΧΩΡΙΚΕΣ ΑΝΑΤΡΟΠΕΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Ελένη Πορτάλιου

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΧΩΡΙΚΕΣ ΑΝΑΤΡΟΠΕΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Ελένη Πορτάλιου*

Περίληψη

Η οικονομική κρίση και οι πολιτικές που εφαρμόστηκαν για την αντιμετώπισή της έπληξαν πολύπλευρα την Αθήνα. Η φτώχεια, με τα πολλαπλά της πρόσωπα (ανεργία, υφαρπαγή της μικρής ιδιόκτητης περιουσίας), μαζί με την υποβάθμιση του δημόσιου χώρου και την κατάρρευση δημόσιων/δημοτικών δομών του κοινωνικού κράτους, αποτυπώνουν την κοινωνική/χωρική διάσταση της κρίσης. Στο φόβο που γεννά η ανατροπή της ατομικής συνθήκης ζωής το κράτος απαντά με «ασφάλεια» μέσω επιτήρησης και καταστολής. Παράλληλα, όμως, ανασυγκροτούνται τα κοινωνικά υποκείμενα αντίστασης και αναδύονται στοιχεία ενός εναλλακτικού σχεδίου για την πόλη.

Social and Spatial Reversals in Crisis-hit Athens

Abstract

Athens was hard hit by the financial depression and the harsh neoliberal policies that were adopted in order to deal with it. Poverty with its many facets (unemployment, dispossession of property) together with the downgrading of public space and the collapse of the welfare state, reflect the social/spatial dimensions of the current situation. The state's answer to the fear brought about by the reversal of the personal condition of life is the need for "security" through surveillance and repression. But, at the same time, new subjects of resistance and alternative plans for the city are also created on the ground.

Εισαγωγή

Η Αθήνα είναι μια πόλη σε ανθρωπιστική κρίση, σύμφωνα με τον ορισμό που δόθηκε δημόσια από τη Μη Κυβερνητική Οργάνωση «Γιατροί του Κόσμου» και αναφέρεται σε μαζικές καταστάσεις φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού (4/11/2010). Με τα νέα στοιχεία της οργάνωσης (10/10/2012) φαίνεται ότι η κατάσταση επιδεινώνεται ραγδαία, πλήττοντας εκτός από τους μετανάστες και πολλούς Έλληνες. Για παράδειγμα το Πολυϊατρείο της Αθήνας εξυπηρέτησε το 2012 29.600 ασθενείς από τους οποίους 6.000 Έλληνες.

Από κοινωνική/χωρική προσέγγιση η παρούσα εργασία αφορά ταυτόχρονα σε τρία αλληλοσυμπληρούμενα ερευνητικά πεδία : **α.** την κοινωνία πόλης και τους μετασχηματισμούς που έχει επιφέρει η σύγχρονη οικονομική κρίση και οι ασκούμενες πολιτικές, οι οποίες αποτυπώνονται σε μνημόνια και δανειακές συμβάσεις, **β.** τον δημόσιο και ιδιωτικό αστικό χώρο, που εμφανίζει μια σχετικά γενικευμένη υποβάθμιση αλλά και στοιχεία κατάρρευσης σε ορισμένες περιοχές και τομείς, **γ.** την επιτήρηση της πόλης και τη γενικευμένη καταστολή από την κρατική εξουσία και τις εγκληματικές συμμορίες.

Επιδιώκεται η καταγραφή/κατανόηση των κύριων χαρακτηριστικών των τριών ερευνητικών πεδίων και των σχέσεων ανάμεσα στις οικονομικές, κοινωνικές και χωρικές διαστάσεις της κρίσης, καθώς και η ανάδειξη των δυνατοτήτων κοινωνικής και χωρικής ανασυγκρότησης της πόλης. Η προβληματική της έρευνας συνδιαλέγεται με τον θεωρητικό και πολιτικό λόγο που αναζητά τα αίτια της κοινωνικής φτωχοποίησης και της κρίσης της πόλης

* Ομότιμη Καθηγήτρια Αρχιτεκτονικής Σχολής ΕΜΠ, portel@central.ntua.gr

στον ταξικό χαρακτήρα των ασκούμενων πολιτικών, οι οποίες επιβάλλονται με βίαιο τρόπο τα τελευταία τέσσερα χρόνια στην Αθήνα, πόλη αντιφατική αλλά όχι σε παρακμή πριν την κρίση.

A. Η κρίση, όπως αποτυπώνεται στην κοινωνία πόλης και την πόλη

A1. Η φτωχοποίηση γενικεύεται και διαρκεί

Η Αθήνα - ειδικότερα το Κέντρο - συγκέντρωνε πάντα ευπαθείς/ευάλωτες κοινωνικές ομάδες. Ανεργοί, πένητες, άστεγοι, χρήστες εξαρτησιογόνων ουσιών, πρόσφυγες και μετανάστες, ορατοί στο δημόσιο χώρο με τη φυσική παρουσία τους, αναζητούσαν στην πόλη κοινωνικές δομές, εργασία, αλληλεγγύη των διερχομένων, γενικότερα στήριξη για την επιβίωσή τους. Σήμερα η κατάσταση αυτή έχει πάρει διαστάσεις, έχει διαχυθεί σε όλο το σώμα της πόλης και αφορά ευρύτατα κοινωνικά στρώματα που στο παρελθόν διέθεταν τα βασικά προς το ζην ή/και ευημερούσαν.

Η κρίση επέφερε εκτόξευση του αριθμού των ανέργων και μείωση του ήδη πολύ χαμηλού βαθμού κάλυψής τους από επιδόματα ή βοηθήματα ανεργίας. Η μαζική ανεργία έπληξε με μεγάλη σφοδρότητα τους μισθωτούς του ιδιωτικού τομέα λόγω συρρίκνωσης της παραγωγικής βάσης και του δημόσιου τομέα λόγω μαζικών απολύσεων, άμεσων ή ύστερα από μικρές περιόδους διαθεσιμότητας. Η πιο σημαντική αλλαγή στη σύνθεση της ανεργίας είναι η αύξηση της μακροχρόνιας και πολύ μακροχρόνιας (άνεργοι για 1 χρόνο και πάνω 47% το 2008, 65,3% το 2012, πολύ μακροχρόνια άνεργοι - 2 χρόνια και πάνω 27% το 2007, 37% το 2012). Εν τω μεταξύ, η επισφάλεια, η περιστασιακότητα, οι πολύ χαμηλοί μισθοί και η ανυπαρξία εργασιακών δικαιωμάτων χαρακτηρίζουν τις νέες μορφές εργασίας. Η στήριξη των ανέργων στο πλαίσιο της οικογένειας, που αποτελούσε παραδοσιακά ένα δίκτυο προστασίας, είναι αδύνατη λόγω κρίσης καθώς το σημερινό συνολικό εισόδημα δεν επαρκεί για την κάλυψη όλων των μελών.

Οι συνέπειες των υφεσιακών μνημονιακών πολιτικών για τις πολύ μικρές, μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις είναι οδυνηρές: 120.000 λιγότερες επιχειρήσεις από το 2009, 550.000 χαμένες θέσεις εργασίας, 400.000 μικρομεσαίοι επιχειρηματίες χωρίς ασφάλιση,

με τον ασφαλιστικό τους φορέα στο χείλος της κατάρρευσης. Η αποτίμηση του β' εξαμήνου 2012 παραμένει αρνητική. Το 81,1% των επιχειρήσεων σημείωσε μείωση στον κύκλο εργασιών, με μεγαλύτερη μείωση στις εμπορικές επιχειρήσεις. Ο μέσος όρος μείωσης του τζίρου για το β' εξάμηνο του 2012 κυμαίνεται στο 32,9% σε σχέση με το α' εξάμηνο του ίδιου έτους. Ταυτόχρονα μειώνεται δραματικά η επενδυτική δαπάνη και παγιώνεται ένα κλίμα αποεπένδυσης.

Η φορολογική πολιτική, προκλητικά άδικη και καταχρηστική, με χαράτσια και άλλες μορφές φορολογίας, υφαρπάζει τα ελάχιστα εισοδήματα των λαϊκών τάξεων και οδηγεί σε μια ιδιότυπη δήμευση της μικρής ιδιοκτησίας. Χιλιάδες κάτοικοι της Αθήνας στερούνται βασικά είδη διατροφής και χιλιάδες σπίτια ζουν στο σκοτάδι, ακόμα και χωρίς νερό, επειδή αδυνατούν να πληρώσουν τις οφειλές τους. Η άρση προστασίας της πρώτης κατοικίας από πλειστηριασμό στις περιπτώσεις των κόκκινων δανείων και τα μη εξυπηρετούμενα ήδη ενυπόθηκα δάνεια μικρών επιχειρήσεων με υποθήκη την πρώτη κατοικία, θα δημιουργήσουν καταστάσεις μαζικής αστεγίας και αποδιάρθρωση της βασικής προϋπόθεσης επιβίωσης και κοινωνικής ανασύνταξης ατόμων και οικογενειών, που είναι ο οίκος. Θα υπάρξουν, επίσης, νέες απώλειες στον τομέα των μικρών καταστημάτων που κλείνουν μαζικά. Τα χιλιάδες ενοικιαστήρια και πωλητήρια είναι αγνευδείς μάρτυρες τόσο της αστεγίας, σύμφωνα με τον ορισμό της ως αδυναμίας πρόσβασης σε ασφαλή κατοικία, όσο και της κρίσης της μικρής ιδιοκτησίας και των μικρών εμπορικών επιχειρήσεων.

Ειδικότερα όσον αφορά τα ενυπόθηκα δάνεια, με τα στοιχεία Αυγούστου 2013 σε σύνολο δανείων 222 δις τα 69 δις είναι σε καθυστέρηση. Σε σύνολο στεγαστικών 72,3 δις τα 17 δις είναι καθυστερούμενα. Πολλά από τα δάνεια των εμπόρων, των μικροεπιχειρηματιών και των μικρομεσαίων επιχειρηματιών είναι ενυπόθηκα σε πρώτη κατοικία που κινδυνεύει να κατασχεθεί. Επίσης οι πρώτες κατοικίες δεν προστατεύονται από κατασχέσεις για χρέη στο Δημόσιο, ΔΕΚΟ και τρίτους. Τα καθυστερούμενα δάνεια αναμενόταν μέχρι τέλους του 2013 να φθάσουν τα 70 με 75 δις.

Υπολογίζεται ότι τα κόκκινα δάνεια αριθμούν ίσως και 450.000 - 500.000. Οι περιπτώσεις των στεγαστικών για πρώτη κατοικία που βρίσκονται σε καθυστέρηση και κινδυνεύουν με απώλεια κατοικίας είναι περίπου 180.000 - 200.000. Το 80% αυτών ήταν στο κα-

θεστώσ προστασίας, όμως άλλαξε το θεσμικό πλαίσιο και προστατεύεται πολύ περιορισμένος αριθμός μέχρι το τέλος του 2014. Οι περιπτώσεις των λοιπών καθυστερούμενων δανείων, που έχουν υποθήκη σε πρώτη κατοικία, δεν είναι δυνατόν να υπολογιστούν με ακρίβεια αλλά οι εκτιμήσεις είναι για 100.000 -150.000. Τα δάνεια αυτά δεν είναι σε καθεστώς προστασίας. Με τα παραπάνω δεδομένα, σε κίνδυνο απώλειας κατοικίας βρίσκονται σήμερα (Ιούλιος 2014) περίπου 280.000 - 350.000 νοικοκυριά.

Από τα επιχειρηματικά δάνεια αυτά που βρίσκονται σε καθυστέρηση ανέρχονται σε 33 - 34 δις. Καθώς έχουν ληφθεί με υποθήκες σε κατοικίες (πρώτη ή δεύτερη) αλλά και σε επαγγελματικά ακίνητα που είναι δυνατόν να χρησιμοποιούνται από τους μικροεπαγγελματίες ή τους μικρομεσαίους επιχειρηματίες και οι πρώτες κατοικίες δεν προστατεύονται έναντι οφειλών σε Δημόσιο, ΔΕΚΟ, ή σε τρίτους, αυξάνεται σε μεγάλο βαθμό ο αριθμός των απειλούμενων με κατάσχεση ακινήτων.

Οι περιπτώσεις ιδιοκτητών που αδυνατούν να πληρώσουν τις επιβαρύνσεις από φόρους για τις κατοικίες τους ή άλλα ακίνητα είναι πολυάριθμες.

Η υφαρπαγή της πρώτης κατοικίας ή της μικρής ιδιόκτητης επαγγελματικής στέγης δεν αποτελεί μόνο ελληνικό αλλά παγκόσμιο φαινόμενο. Στο χώρο της πόλης, μέσω μιας διαρκώς εντεινόμενης αστικοποίησης και επέκτασης της αγοράς ακινήτων, η λειτουργία του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου είναι καθοριστική, έχοντας υπερβεί κάθε ιστορικό προηγούμενο. Ο σημαντικός μαρξιστής γεωγράφος David Harvey, που αποσκοπεί με το έργο του να ενσωματώσει «την κατανόηση των διαδικασιών αστικοποίησης και διαμόρφωσης του δομημένου περιβάλλοντος στη γενική θεωρία των νόμων της κίνησης του κεφαλαίου», δίνει καταλυτικές ερμηνείες για τη σημερινή καπιταλιστική κρίση, τη λειτουργία του χρηματοπιστωτικού τομέα στην αγορά ακινήτων και την υφαρπαγή της μικρής ιδιοκτησίας (Harvey, 2012).

Η Παγκόσμια Τράπεζα ευνόησε τη διάχυση των κερδοσκοπικών κεφαλαίων στην πόλη και συνέβαλε στην αύξηση της αγοράς ενυπόθηκων στεγαστικών δανείων - 40% του ΑΕΠ στις αναπτυσσόμενες χώρες και 10% στις αναπτυσσόμενες - προέτρεψε στην ενίσχυση μιας δευτερογενούς αγοράς υποθηκών, στην ανάπτυξη χρηματοπιστωτικών καινοτομιών και την επέκταση της

τιτλοποίησης των υποθηκών. Ο Harvey αναφέρεται στις ΗΠΑ και την Κίνα όπου το κατασκευαστικό κεφάλαιο σε σύνδεση με το χρηματοπιστωτικό έχουν προχωρήσει σε εκτεταμένες υφαρπαγές μικροιδιοκτησιών. Γράφει για τις ΗΠΑ «Προτού ξεσπάσει η κύρια κρίση, είχε ήδη υπολογιστεί ότι ο χαμηλόμισθος αφροαμερικανικός πληθυσμός των ΗΠΑ είχε χάσει ποσά που κυμαίνονται μεταξύ 71 και 93 δις δολαρίων σε τίτλους μέσα από ληστρικές πρακτικές υψηλού ρίσκου». Επιπλέον, πάνω από 1 εκατομμύριο κατασχές στη διάρκεια του 2010 ήταν παράνομες (Harvey, 2012).

Η κατάρρευση των ήδη ανεπαρκών κοινωνικών δομών προστασίας και κοινωνικής πολιτικής για τις ευάλωτες ομάδες (άστεγοι, μετανάστες, πρόσφυγες, χρήστες εξαρτησιογόνων ουσιών, ψυχικά ασθενείς, θύματα καταναγκαστικής πορνείας) είχε ως αποτέλεσμα τον πολλαπλασιασμό των φτωχών και απροστάτευτων κατοίκων της πόλης στο κέντρο αλλά και στις γειτονιάζουσες συνοικίες.

Η Αθήνα δεν υπήρξε ιστορικά αποστειρωμένη πόλη και η ένδεια, η παραβατικότητα, όπως και το κοινωνικό περιθώριο, είναι κομμάτι της ιστορίας της. Όταν, μετά τον πόλεμο, ο Μάνος Χατζιδάκις γράφει τις «Μπαλάντες της οδού Αθηνάς» ο δρόμος αυτός, όπως και η πλατεία Ομονοίας, έχουν περάσει στη δυτική όχθη της πόλης. Η οδός «των τεράτων και των θαυμάτων» διέλαθε του εξευρωπαϊσμού. Πλανόδιο μικροεμπόριο, συντεχνιακά στέκια, φτηνά ξενοδοχεία, υπόγεια μαγειρεία, κουρεία, μάντρες, πορνεία, παπατζήδες, αργυραμοιβοί – εδώ ζει και κινείται ένα αποσυναρμολογημένο αστικό περιθώριο. «Καθιστός ο βίος των Αγίων/σε δωμάτια λαϊκών πορνείων/μεσ' στις μρωδιές των μαγειρειών/συντελείται ο νόμος των οργίων», είναι στίχοι από τις «Μπαλάντες». Ο Γιώργος Ιωάννου εκδίδει το 1980 τη δική του Ομόνοια, γλυκόπικρη, τρυφερή, σκληρή και πάντα αστυνομικά επιτηρούμενη, την Ομόνοια της μοναξιάς, της επαρχίας και του απαγορευμένου έρωτα.

Αυτά συνέβαιναν στην πρώτη μεταπολεμική περίοδο. Σήμερα, τα πράγματα έχουν διαφοροποιηθεί και οι συνθήκες των αποκλεισμένων έχουν επιδεινωθεί δραματικά. Ένας μεγάλος αριθμός από το κοινωνικό περιθώριο της πόλης γίνεται θύμα του διακινούμενου σε τεράστια ποσά μαύρου χρήματος και εμπλέκεται, έναντι πινακίου φακής, σε κυκλώματα συμμοριών που ελέγχουν και κατευθύνουν την πορνεία, το λαθρεμπό-

ριο, τα ναρκωτικά και άλλες σκοτεινές δραστηριότητες, με την ανοχή ή την εμπλοκή μηχανισμών του κράτους.

Μια κοινωνία απελπισμένη

Η φτώχεια διαλύει τις κοινωνικές σχέσεις και την κοινωνικότητα των ανθρώπων στην πόλη. «*Να είσαι φτωχός σημαίνει να είσαι μόνος*» γράφει ο Zygmunt Bauman στο δοκίμιο *Wir arme Leut'* (*Εμείς η φτωχολογιά*), που συνέγραψε για την όπερα *Wozzeck* του Alban Berg. «*Εκείνο που είναι τόσο τρομακτικό στον Βοϊτσεκ και τους ομοίους του - die arme Leut' - είναι η Μοίρα της οποίας υπήρξε, τόσο εμφανώς, θύμα*» (Bauman, 2011). Μοίρα ονοματίζονται τα συμβάντα που ούτε επιθυμήσαμε ούτε προκαλέσαμε και μας τρομάζει ακριβώς επειδή είναι απρόβλεπτη κι αναπότερη. «*Το αίσθημα της ταπείνωσης πάντοτε διαβρώνει τον αυτοσεβασμό και την αυτοπεποίθηση των ταπεινωμένων, ποτέ όμως πιο έντονα από όταν η ταπείνωση βιώνεται ατομικά*». Ο Bauman αποδίδει με τον όρο «*ανθρώπινα απόβλητα*» τις ευρύτερες κοινωνικές ομάδες, τα άτομα που περιθωριοποιεί ο σύγχρονος καπιταλισμός. Τα κοινωνικά όρια μεταξύ των *κανονικών* και των *περιττών ανθρώπων* δεν είναι πια σαφή και η κατάταξη στην κατηγορία του *απόβλητου* γίνεται δυνητικά προοπτική για τον καθένα (Bauman, 2007).

Οι νεόπτωχοι κάτοικοι της Αθήνας χαρακτηρίζονται από 4 ιδιότητες, σύμφωνα με την εύστοχη διατύπωση των Michael Hardt και Antonio Negri για τα υποκείμενα της κρίσης: *του χρεωμένου* - που διαβιεί κάτω από το αβάστακτο βάρος των χρεών του τα οποία δεν μπορεί να αποτινάξει - *του μεσοποιημένου* - που υφίσταται την ελεγχόμενη πληροφορία των ΜΜΕ - *του ασφαλισμένου* - που ταλανίζεται από τον φόβο και αποζητά την ασφάλεια και *του αντιπροσωπευόμενου* - που έχει διαμορφώσει ως αποπολιτικοποιημένη μορφή η διαφθορά της σύγχρονης δημοκρατίας (Michael Hardt, Antonio Negri, 2012).

Η φτώχεια στη σύγχρονη κοινωνία σημαίνει ότι ο μισθός μαζί με τις ελάχιστες παροχές του κοινωνικού κράτους δεν επαρκούν για την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης. Στη βάση αυτή κατασκευάζεται, σύμφωνα και με τον Maurizio Lazzarato, ο *Homo debitor* (ο χρεωμένος άνθρωπος) ως βασική συνθήκη αναπαραγωγής του συστήματος (Lazzarato, 2011), Η κοινωνία πρέπει να πεθάνει για ν' αναγεννηθεί, διατείνε-

ται ο σύγχρονος (χρηματοπιστωτικός) καπιταλισμός. Η κοινωνική απελπισία είναι παράγωγο της έλλειψης οποιασδήποτε προοπτικής άρα ελπίδας για το μέλλον, το οποίο είναι υποθηκευμένο στα χρέη.

Έχοντας απωλέσει τα κοινωνικά στηρίγματα του συνδικαλισμού ή άλλων μορφών κοινωνικής ένταξης μέσα από την απώλεια της εργασίας, τα υποκείμενα της κρίσης δεν μπορούν να αντιδράσουν συλλογικά τόσο περισσότερο όσο η κρίση βαθαίνει. Υπό το δυσβάσταχτο βάρος των χρεών τα οποία δεν μπορούν ν' αποπληρώσουν και κάτω από τον συνεχή βομβαρδισμό του κυρίαρχου μιντιακού λόγου για την ανθρώπινη καταστροφή ως μονόδρομο, οι κάτοικοι της πόλης εισπράττουν το επιτηρούμενο και συχνά προβληματικό περιβάλλον της γειτονιάς τους ως απειλή έναντι της οποίας αναζητούν μια εξωτερική συνθήκη ασφάλειας. Παρά τη μαζική έξοδο στο δημόσιο χώρο των «*αγανακτισμένων*» και πολλών κοινωνικών οργανώσεων και δικτύων πολιτών και καθώς η κρίση πολιτικής αντιπροσώπευσης είναι ριζική, τα αλλεπάλληλα, εκθεμελιωτικά της ανθρώπινης κατάστασης, πλήγματα των μνημονιακών πολιτικών έχουν διασπάσει το «εμείς» και οδηγήσει σε εξατομικευμένες στάσεις και αναδίπλωση στο προσωπικό και οικογενειακό δράμα. Ο φόβος, η ανασφάλεια, το μέλλον ως καταστροφή, καθηλώνουν σε μια κατάσταση εσωστρέφειας, εν τούτοις ρευστή και όχι γενικευμένη.

A2. Υποβάθμιση/κατάρρευση του δημόσιου και ιδιωτικού αστικού χώρου

Πριν από την πρόσφατη κρίση, οι αλλαγές στον αστικό χώρο πραγματοποιήθηκαν με δημόσιες παρεμβάσεις, οι οποίες διαμόρφωσαν το έδαφος για να λειτουργήσουν οι νόμοι της αγοράς και να προωθηθούν ανακατανομές στις αξίες των ακινήτων, που προσπόρισαν κέρδη τόσο στους ιδιοκτήτες όσο και στις νέες επιχειρήσεις των προνομιούχων εμπορικά περιοχών. Οι ανακατατάξεις αυτές έλαβαν χώρα στο Ιστορικό Κέντρο και σε ορισμένες γειτνιάζουσες ιστορικές γειτονιές. Την ίδια περίοδο, άλλες περιοχές της πόλης εγκαταλείπονται από τη δημόσια/δημοτική πολιτική και απαξιώνονται, παρακολουθώντας τη σταδιακή μεταβολή της κοινωνικής σύνθεσης των κατοίκων τους με την εγκατάσταση χαμηλότερων εισοδηματικά στρωμάτων - κυρίως μεταναστών.

Η πεζοδρόμηση της Ερμού και στη συνέχεια μεγάλου μέρους του Ιστορικού Εμπορικού Τριγώνου αύξησε κατακόρυφα τις τιμές των ακινήτων, με αποτέλεσμα η μικρή παραγωγή στους ορόφους των κτιρίων να εκδιωχθεί και το εμπόριο να στραφεί σε ανώτερα εισοδηματικά στρώματα. Η ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων λειτούργησε καταλυτικά για τον «εξευγενισμό» (gentrification) μιας ευρύτερης περιβάλλουσας ζώνης από το Θησείο μέχρι την Πλάκα, το Μοναστηράκι και του Ψυρρή, όπου η αλλαγή/εκδίωξη χρήσεων και κατοίκων πήρε ευρύτερες διαστάσεις. Περιοχές όπως ο Ψυρρής και στη συνέχεια το Γκάζι απώλεσαν χρήσεις κατοικίας, μεταποίησης και εμπορίου και μεταβλήθηκαν σε εκτεταμένα διασκεδαστήρια. Στο πλαίσιο της εμπορευματοποίησης της ιστορικής μνήμης οι γειτνιαζουσες με το κέντρο συνοικίες, κυρίως το Μεταξουργείο και ο Κεραμεικός - δευτερευόντως ο Βοτανικός- άλλαξαν εν μέρει ως προς την κοινωνική σύνθεση του πληθυσμού τους. Νέοι κάτοικοι και επενδυτές αγόρασαν και ενεργοποίησαν ιστορικά κτίρια για χρήσεις κατοικίας, αναψυχής, τεχνών και πολιτισμού (Πορτάλιου, 2008).

Στην Αθήνα συνέβη το είδος της αστικής στρατηγικής στην οποία αναφέρονται συγγραφείς όπως οι : Sharon Zukin (1995), David Harvey (2001) και Neil Smith (2002). Πρόκειται για την ενεργοποίηση της ιδιαίτερης πολιτισμικής ταυτότητας των πόλεων ή περιοχών τους, η οποία συντίθεται από ακτινοβόλα μνημεία, αρχαιολογικούς χώρους, ολόκληρες συνοικίες με ξεχωριστή ιστορική μορφολογία, μεμονωμένα κτίρια, και συμπληρώνεται από πολιτιστικά/πνευματικά κέντρα και μουσεία. Έτσι διαμορφώνεται ένα αστικό σύνολο που απευθύνεται στον εγχώριο πληθυσμό και σε τουρίστες καταναλωτές. Βρισκόμαστε μπροστά στην αξιοποίηση του λανθάνοντος συμβολικού κεφαλαίου. Το αποτέλεσμα είναι υψηλές αποδόσεις από τη γη, τα ακίνητα και τις νέες επιχειρηματικές δραστηριότητες. Οι ανακατατάξεις αφορούν και στην κοινωνική σύνθεση των κατοίκων, των χρηστών και των επισκεπτών των περιοχών σε διαδικασία πολιτισμικού «εξευγενισμού». Μ' άλλα λόγια, το αόρατο χέρι της αγοράς, ελεύθερο από δημόσιες ρυθμίσεις και αναδιανεμητικές κοινωνικές πολιτικές, υπεραξιώνει ορισμένες και ταυτόχρονα απαξιώνει άλλες περιοχές της πόλης.

Η κρίση ανέτρεψε τα δεδομένα στην πόλη. Περιοχές που είχαν ακολουθήσει διαδικασίες «εξευγενι-

σμού» και μονομερή ως προς τις χρήσεις προσανατολισμό επλήγησαν και οι διαδικασίες αυτές ανακόπηκαν. Για παράδειγμα, στο Ιστορικό Εμπορικό Τρίγωνο έκλεισαν πολλά καταστήματα και όσα λειτουργούν απευθύνονται κυρίως σε χαμηλά εισοδήματα, ενώ σημειακά έχουν εγκατασταθεί χρήσεις αναψυχής. Η συνοικία του Ψυρρή βρίσκεται σε κατάσταση κατάρρευσης με θύλακες ακατοίκητων κτιρίων. Στις γειτνιαζουσες με το κέντρο ιστορικές γειτονιές, όπως το Μεταξουργείο, ο «εξευγενισμός» ανακόπηκε, παρά τις πολιτιστικές ενέσεις (Remap), καθώς η νέα φτώχεια συνδέεται με ανθρώπινα ερείπια και παράνομες δραστηριότητες που παράγουν «μαύρο» χρήμα.

Η κρίση έπληξε σφοδρότερα από πριν τον δημόσιο και ιδιωτικό αστικό χώρο των λαϊκών τάξεων, κυρίως σε περιοχές όπως οι πλατείες Βάθη, Αγίου Παντελεήμονα, Αττικής, η Κυψέλη και τα Πατήσια, που κατοικούνται από χαμηλά εισοδήματα - έλληνες και αλλοδαπούς. Η υποβάθμιση των ιδιωτικών κτιρίων συμβαδίζει με την εγκατάλειψη του δημόσιου χώρου. Λόγω των δραματικών περικοπών των πόρων της αυτοδιοίκησης - περίπου 60% - και των μαζικών απολύσεων των εργαζομένων, οι δημοτικές κοινωνικές δομές υποβαθμίστηκαν ή καταρρέουν (εκπαίδευση, πολιτισμός, αθλητισμός), ο δημόσιος ανοιχτός χώρος δεν ανανεώνεται, αντίθετα ο υφιστάμενος υποφέρει χωρίς συντήρηση και καθαριότητα. Ανάλογα συμβαίνουν και στους βασικούς τομείς του κεντρικού κοινωνικού κράτους.

Η Ομόνοια και οι γειτνιαζουσες περιοχές είναι ο εμβληματικός χώρος εμφάνισης της νέας φτώχειας στην καρδιά της Αθήνας, όπως ήδη αναφέρθηκε. Αυτή την Ομόνοια και τη σύγχρονη αστική συνθήκη με τις κοινωνικές της συνδηλώσεις εξέφρασε με εξαιρετικό τρόπο η 3^η Μπιενάλε της Αθήνας : «Μονόδρομος», το 2011, στο κτίριο της Διπλωρείου Σχολής Τεχνών στην πλατεία Θεάτρου. Μια έκθεση για το παρελθόν το οποίο συντρίβει η θύελλα της προόδου, μια ανασκαφή/ανάδειξη ταπεινών ορυκτών, ιχνών της ανθρωπίνης παρουσίας που έγιναν συντρίμια, παρουσιάστηκε ως διαδοχή αμοντάριστων πλάνων μαζί με τα εργαλεία και τα έργα των μαθητών της Διπλωρείου, σήμερα απαξιωμένα. Μια ματιά στο αστικό τοπίο από το παράθυρο του κτιρίου συνέδεε τη θύελλα της προόδου από το παρελθόν με τη θύελλα της κρίσης που βιώνουμε. Κτίρια φθαρμένα και σιωπηλά, μελαγχολικές φωλιές απόκληρων ανθρώπων που περιπλανήθηκαν

στον κόσμο και ναυάγησαν στο κέντρο της πόλης, στρώματα ύπνου σε κρύες ταράτσες, παπούτσια στις μαρκίζες των όψεων και πλυμένα ρούχα απλωμένα σε σχοινιά. Είναι οι νέοι μικρόκοσμοι, ήδη απόβλητα της σωτηριολογικής αδυσώπητης πολιτικής, η οποία πολλαπλασιάζει τους *περιττούς* ανθρώπους (Πορτάλιου, 2011).

A3. Φόβος, ασφάλεια, επιτήρηση, καταστολή

Το σύγχρονο κράτος, έχοντας αναιρέσει την προηγούμενη προγραμματική του δέσμευση να πατάξει την υπαρξιακή αβεβαιότητα και ανασφάλεια που παράγεται από την αγορά, εστιάζει στο θέμα της προσωπικής ασφάλειας από υπαρκτούς ή προοιωνιζόμενους, φανερούς ή κρυφούς, πραγματικούς ή υποτιθέμενους φόβους για απειλές ενάντια στην ανθρώπινη ζωή, τις περιουσίες και τις κατοικίες. Οι κίνδυνοι αυτοί αποδίδονται μεταξύ άλλων στις εγκληματικές δραστηριότητες ή αντικοινωνικές συμπεριφορές των *υπο-τάξεων* (Bauman, 2011).

Ο φόβος φωλιάζει στο υπαρξιακό και κοινωνικό κενό που πολλαπλασιάζει ο εγκλεισμός στον ιδιωτικό χώρο, η αποξένωση από τους συγγαμικούς, τους γείτονες και τους συμπολίτες. Στην Αθήνα, πόλη κατ' εξοχήν ανοιχτή, φιλόξενη, ζωντανή μέσα από κοινωνικές δράσεις, πρωτοβουλίες και κινήματα γειτονιάς, ο φόβος καλλιεργήθηκε με σχετικές σταυροφορίες των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, κυριάρχησε στον πολιτικό λόγο των συντηρητικών δυνάμεων, αποδόθηκε στη μικροπαραβατικότητα των ξένων και των φτωχών, κατέληξε να αποκτήσει μεταφυσικές διαστάσεις και κυρίως να οδηγήσει σε θεμιτά και αθέμιτα μέσα ασφάλειας και σωτηρίας. Όπως σημειώνει ο Zygmunt Bauman *«Η προφύλαξη και η ασφάλεια δεν είναι ποτέ αρκετή. Άπαξ και αρχίσεις να χαράσσεις και να ενισχύεις τα όρια, δεν υπάρχει σταματημός. Ο βασικός κερδισμένος είναι ο φόβος μας : ευδοκίμει και αφθονεί, καθώς τρέφεται από τις προσπάθειές μας να χαράσσουμε και να οχυρώνουμε όρια»* (Bauman, 2011).

Τα όρια και ο διαχωρισμός της πόλης σε επικίνδυνες και ασφαλείς περιοχές μπορούν να οδηγήσουν σε ακραίες καταστάσεις και πάντως σε επιτήρηση της πόλης. Η περιγραφή του Mike Davis για το Λος Άντζελες, εμβληματική πόλη του άγριου καπιταλισμού και των απόβλητων ανθρώπων, είναι εφιαλτική. Ολόκληρες περιοχές ανοιχτών φτωχοκομείων, όπου ενδημεί η

βία, η εγκληματικότητα των συμμοριών και η διακίνηση ναρκωτικών, συνυπάρχουν ή μάλλον διαχωρίζονται με σινικά τείχη πολεοδομικού χαρακτήρα από τις προστατευόμενες ζώνες των ανώτερων τάξεων, που κινούνται σ' έναν αποστειρωμένο κόσμο μακράν του άλλου με τον οποίο γειτνιάζουν (Mike Davis, 1990).

Στην Αθήνα χαρακτηρίστηκαν ως επικίνδυνες/αδιάβαστες νησίδες της πόλης αρχικά ορισμένες περιοχές του κέντρου και του Αγίου Παντελεήμονα. Πράγματι, στο 5^ο και το 6^ο δημοτικό διαμέρισμα και σε τμήματα του 1^{ου} συγκεντρώνεται σε μεγάλα ποσοστά ο κόσμος των πολύ φτωχών, των μεταναστών, των ναρκωτικών και της πορνείας. Η φτώχεια, όμως, και η μικροπαραβατικότητα αποτελούν αντικείμενα κοινωνικής πολιτικής, διάλυσης των μαφιών του μαύρου χρήματος και αρωγής των απόκληρων, όχι διόδους διάχυσης του φόβου στο κοινωνικό σώμα, επιβολής γενικευμένης επιτήρησης στην πόλη και σκληρής καταστολής ευρύτατων κοινωνικών ομάδων.

Η Αθήνα, από την εποχή των Ολυμπιακών Αγώνων με τις κάμερες και τα ζέπελιν είναι μια πόλη που επιτηρείται από αστυνομικές δυνάμεις, διαταράσσεται από μαζικές επιχειρήσεις σκούπας εναντίον μεταναστών, συνεχείς προσαγωγές υπόπτων - κυρίως νέων, και επιθέσεις των σωμάτων καταστολής. Να σημειώσουμε ότι ο αριθμός των μεταναστών (αποχώρηση λόγω της κρίσης ή εγκλεισμός σε στρατόπεδα) έχει κατά πολύ μειωθεί ήδη από το 2013 και στις δημοσκοπήσεις το μεταναστευτικό δεν αποτελεί πια κύριο πρόβλημα. Όμως, η επιτήρηση και η καταστολή συνεχίζονται καθώς οι μνημονιακές πολιτικές πολλαπλασιάζουν καθημερινά τους νεόπτωχους των Αθηνών και όλης της αττικής επικράτειας, δηλαδή τις εν δυνάμει επικίνδυνες τάξεις.

Η δράση της νεοναζιστικής, εγκληματικής οργάνωσης Χρυσή Αυγή στην Αθήνα

«Ο φασισμός δεν έρχεται απ' το μέλλον». Η Αθήνα αποτέλεσε το αρχικό κέντρο δράσης της νεοναζιστικής οργάνωσης/εγκληματικής συμμορίας Χρυσή Αυγή. Οι νεοναζιστές ξεκίνησαν με ορμητήριο τις πλατείες Αγίου Παντελεήμονα και Αττικής, όπου και δημιούργησαν ελεγχόμενα άβατα, πουλώντας προστασία και εμπλεκόμενοι σε κάθε είδους παράνομες δραστηριότητες. Προχώρησαν σε εγκληματική βία εναντίον μεταναστών, κυρίως αλλόθρησκων, η οποία πήρε διαστάσεις

πογκρόμ. Το Αστυνομικό Τμήμα του Αγίου Παντελεήμονα τους παρείχε ασυλία, ο δήμος Αθηναίων έκλεισε οριστικά την παιδική χαρά στην πλατεία της εκκλησίας, μετά από βίαια επεισόδια στα οποία με δυσκολία διασώθηκαν παιδιά και μεγάλοι από τους Χρυσαιγίτες, ενώ ο ιερέας που περιέθαλπε Αφγανούς πρόσφυγες εξεδιώχθη. Επίσης, ο πρόεδρος της Δημοκρατίας προηλακίστηκε στην αντιρατσιστική συναυλία του Μεγάρου Μουσικής, εντός του Αγίου Παντελεήμονα, από μέλη της Χρυσής Αυγής μεταμφιεσμένα σε «αγανακτισμένους πολίτες». Έγιναν επιθέσεις εναντίον αυτοδιοικητικών σχημάτων κατά την προεκλογική περίοδο 2010, ένας αυτοσχέδιος υπόγειος χώρος ισλαμικής λατρείας πυρπολήθηκε και η πλατεία Αττικής κατελήφθη, επίσης, από τραμπούκους.

Η αντιφασιστική απάντηση ήρθε μέσα από σειρά οργανώσεων και εναλλακτικών χώρων : Κίνηση Κατοίκων 6^{ου} Διαμερίσματος, Ανοιχτή Αγορά Κυψέλης, Κίνηση Απελάστε τον Ρατσισμό, Κυριακάτικο Σχολείο Μεταναστών, Βίλλα Αμαλίας, πολιτιστικό στέκι Action Congo, Κινηματογραφική Λέσχη, Ανοιχτή Πόλη, κίνηση συντονισμού «Ποτέ Ξανά», ομάδες του αντιεξουσιαστικού χώρου, ΚΕΕΡΦΑ. Όλες αυτές οι οργανώσεις, κινήσεις και πρωτοβουλίες, έδρασαν μαζί και χωριστά με ένα βασικό στόχο : να αποτρέψουν εγκλήματα και να αποδομήσουν τη Χρυσή Αυγή και την επιρροή της στις γειτονιές Βικτώρια, Κυψέλη, Πατήσια, συνομιλώντας με τους κατοίκους και αναλαμβάνοντας αντιφασιστικές και πολιτιστικές δράσεις. Έτσι η Χρυσή Αυγή δεν κατάφερε να καταλάβει τις πλατείες Βικτωρίας, Καραμανλάκη, Αμερικής, Αγ. Νικολάου, το κέντρο της Κυψέλης και τα πάρκα στον άξονα της Πατησίων. Καταλυτική υπήρξε η παρουσία των Γιατρών του Κόσμου στην υποστήριξη των τραυματισμένων μεταναστών κατά τις επιθέσεις Χρυσαιγιτών και τα πογκρόμ. Δυστυχώς, όμως, το κράτος και ο δήμος Αθηναίων όχι μόνο δεν στήριζαν αυτές τις αντιφασιστικές παρεμβάσεις, αλλά στράφηκαν επιλεκτικά εναντίον τους με τη συνδρομή των μηχανισμών καταστολής. Εν κατακλείδι, στη βία της αγοράς και των μηχανισμών επιτήρησης προστέθηκε η νεοναζιστική βία, η οποία έχει αφήσει, παρά τις διαδικασίες εξάρθρωσης, που έχουν ξεκινήσει, το αποτύπωμά της σε λαϊκές περιοχές της Αθήνας στις οποίες σήμερα πραγματοποιείται η ανάκτηση των υπό κατοχή περιοχών.

B. Ενδιάθετες κοινωνικές και χωρικές εφεδρείες για τη διέξοδο από την κρίση. Συγκρότηση της εναλλακτικής πρότασης για την πόλη

Το μεγάλο πλεονέκτημα της Αθήνας είναι μια σχετική ομοιογένεια, μια ενύπαρκτη στο χώρο δυνατότητα διαπερατών ορίων ανάμεσα στις διαφορετικές από πλευράς κοινωνικής σύνθεσης περιοχές. Βεβαίως υπάρχουν αποκλεισμένα σημεία των πολύ φτωχών, όπως οι κατοικίες των Ρομά, οι υπαίθριοι θύλακες εξαθλίωσης των χρηστών εξαρτησιογόνων ουσιών, απαξιωμένα τμήματα λαϊκών συνοικιών, εστίες βάρβαρης εκμετάλλευσης και εγκλεισμού μεταναστών, εστίες καταναγκαστικής πορνείας, διάσπαρτη φτώχεια μέσα σε χιλιάδες σπίτια, επίσης κατοικίες, καταστήματα και παραγωγικοί χώροι που λιμνάζουν και απαξιώνονται από την αχρηστία.

Ο δημόσιος ανοιχτός χώρος, ιστορικά ανεπαρκής, πρόχειρα διαμορφωμένος, κατακερματισμένος και ασυντήρητος, αν και πάντα κατοικημένος, μπορεί να επαναλειτουργήσει και να ενοποιήσει τον ιδιωτικό χώρο μέσα από σημειακές ή ευρύτερες αναπλάσεις. Στεγάζοντας κοινωνικές, πολιτισμικές και πολιτικές πρακτικές, αποτελεί εν δυνάμει τόπο διευρυνμένης συνύπαρξης και φορέα του «εμείς» που υποστασιοποιεί την έννοια της πόλης.

Οι κοινωνικές υποδομές της Αθήνας υπολείπονταν ήδη πριν την κρίση σε επάρκεια και ποιότητα. Πρόκειται για τα σχολικά κτήρια, εν μέρει τα δημόσια νοσοκομεία, τις δομές για τις εύλωτες κοινωνικές ομάδες, τους χώρους πολιτισμού και αθλητισμού, εν ολίγοις τα «κοινά», έννοια η οποία παραπέμπει στη συλλογική διαχείριση/αυτοδιαχείριση και προϋποθέτει τη δημόσια κοινωνική ιδιοκτησία. Τα ιδιωτικά (και δημόσια) ακίνητα καλύπτουν ποσοτικά τις ανάγκες σε πρώτη κατοικία και σε μεγάλο βαθμό σε δεύτερη και μπορούν να στεγάσουν τυπολογικά όλα τα είδη παραγωγικών και εμπορικών δραστηριοτήτων. Χρειάζονται, όμως, ενεργειακή αναβάθμιση, επισκευή και ανάπλαση και όσον αφορά τα νεότερα μνημεία - αποκατάσταση/επανάχρηση.

Οι πολύτιμες αυτές εφεδρείες, των οποίων η αναζωογόνηση με δημοτικά και δημόσια σχέδια στα οποία μπορούν να εμπλέκονται ιδιώτες, κινδυνεύουν να χαθούν καθώς ένα μέρος των δημόσιων κτιρίων έχει μεταφερθεί στο ΤΑΙΠΕΔ (Ταμείο Αξιοποίησης Ιδιωτικής Περιουσίας του Δημοσίου) με σκοπό να πωληθούν

έναντι πινακίου φακής και το πενιχρό αντίτιμο να χαθεί στη μαύρη τρύπα του χρέους. Στην Αθήνα για παράδειγμα έχει προχωρήσει η πώληση των παρακάτω σημαντικών δημόσιων κτιρίων : Δ/ση Εγκλημ. Ερευνών ΕΛΑΣ, Υπουργείο Διοικητικής Μεταρρύθμισης και Ηλεκτρονικής Διακυβέρνησης, Υπουργείο Πολιτισμού - διατηρητέο νεότερο μνημείο, Αρχηγείο Αστυνομίας Αθηνών, Γενικό Χημείο του Κράτους, Α΄ ΔΟΥ Αθηνών, ΙΖ΄ ΔΟΥ Αθηνών, ΙΘ΄ ΔΟΥ Αθηνών. Επίσης, πολλά άλλα μικρότερης κλίμακας κτίρια περιμένουν στο ΤΑΙΠΕΔ με σκοπό να πουληθούν όπως και σημαντικά νεότερα μνημεία (Προσφυγικά Λεωφόρου Αλεξάνδρας, διατηρητέα κτίρια στην Πλάκα)!

Τα παραπάνω περιγράφουν συνοπτικά - καθώς το κεφάλαιο Β δεν αποτελεί το κύριο τμήμα της εργασίας - το περιεχόμενο μιας σύγχρονης σχεδιαστικής και οικοδομικής δραστηριότητας που, από κοινού με τις αποκαταστάσεις του τραυματισμένου φυσικού περιβάλλοντος και των τοπίων, θα αποτελέσουν τη βάση μιας εναλλακτικής στρατηγικής για την πόλη και την περιβάλλουσα φύση. Πρόκειται, επίσης, για μια πρόταση στον αντίποδα της προωθούμενης αναθέρμανσης της οικοδομής με ν/σχέδια όπως αυτό για τις ακτές, με την εκποίηση του τ. αεροδρομίου του Ελληνικού και της παραλίας του Αγίου Κοσμά και με την κατασκευή malls σε όλη την Αττική, μεταξύ αυτών και του Academy Gardens, κοντά στον Αρχαιολογικό Χώρο της Ακαδημίας Πλάτωνος στην Αθήνα. Το τελευταίο έχει σταματήσει λόγω κινητοποίησης των κατοίκων, όπως και τα malls στο κτήμα Καμπά (Παλλήνη) και στο χώρο του ιστορικού εργοστασίου μουσικής παραγωγής Columbia.

Η εναλλακτική πρόταση αναζωογόνησης του δημόσιου χώρου της Αθήνας, ανάπλασης των δημόσιων και ιδιωτικών κτιρίων είναι πολλαπλά ωφέλιμη : εντάσσει την οικοδομική δραστηριότητα στο υπάρχον σχέδιο πόλης, αναδεικνύει τον πολιτιστικό πλούτο και τη διαχρονικότητα της πόλης, δίνει νέα πνοή στις λεγόμενες υποβαθμισμένες περιοχές που, όμως, είναι γεμάτες από κτίρια χαρακτηριστικά της αρχιτεκτονικής ιστορίας, είναι μια πρόταση από κάθε άποψη οικονομική και λειτουργική, η οποία δημιουργεί χρήσιμες κοινωνικά και επωφελείς αρχιτεκτονικά/πολεοδομικά θέσεις εργασίας για τα οικοδομικά επαγγέλματα.

Οι χωρικές εφεδρείες υπάρχουν, λοιπόν. Υπάρχουν, όμως, οι κοινωνικές δυνάμεις για να θέσουν σε κίνηση ένα σχέδιο διεξόδου από την κρίση που θα απαντά στη

φτώχεια και τη χωρική υποβάθμιση ταυτόχρονα με την ελεύθερη κίνηση και τη συνύπαρξη όλων των κοινωνικών ομάδων στην Αθήνα ;

Είπαμε ήδη για τον κοινωνικό κατακερματισμό των κατοίκων της πόλης που επιβάλλουν οι σημερινές συνθήκες φτώχειας, φόβου, ανασφάλειας και καταστολής. Αλλά η κοινωνία είναι αντιφατική και εκπλήσσοσα. Μέσα της γεννήθηκαν και αναδύθηκαν στη δημόσια σφαίρα της συνομιλίας και του δρόμου δύο πρωτότυπες μαζικές μορφές κοινωνικότητας και ανανέωσης της πολιτικής των αποκάτω : το κίνημα των «αγανακτισμένων», που επανανοηματοδότησε το συλλογικό και διεύρυνε τις έννοιες του «αναπαραστατικού χώρου» (Lefebvre, 1991) και των «πρακτικών της καθημερινής ζωής» (De Certeau, 1984) και το κίνημα Αλληλεγγύης, που μετέτρεψε τη διαμαρτυρία σε ενεργητική δράση για την επιβίωση και την αξιοπρέπεια. Σε όλη την Αττική αλλά και στην Αθήνα, εκατοντάδες «στέκια αλληλεγγύης» απαντούν στο θέμα της τροφής και των ειδών πρώτης ανάγκης, δεκάδες κοινωνικά ιατρεία-φαρμακεία καλύπτουν κενά στην υγεία, κοινωνικά φροντιστήρια και σχολεία ξένων γλωσσών στεγάζονται κυρίως σε δημόσια εκπαιδευτήρια, ενώ πολιτιστικές δράσεις διαχέονται στην πόλη, εμφανίζονται προγραμματισμένα ή αναπάντεχα σε κάθε γειτονιά. Πολύ σημαντικό είναι το κίνημα «Χωρίς Μεσάζοντες» που έδωσε στο θέμα της τροφής άμεσες οικονομικές λύσεις, επωφελείς όχι μόνο για τους καταναλωτές αλλά και τους παραγωγούς. Μαζί με τις νέες μορφές του κοινωνικού επανεμφανίζονται και ενεργοποιούνται τμήματα της εργατικής και μικροαστικής τάξης, τα οποία πλήττονται βάνουσα από την κρίση (καθαρίστριες, σχολικοί φύλακες, εκπαιδευτικοί, εργοστασιακά σωματεία), επιτροπές γειτονιάς, πολιτιστικοί σύλλογοι, ενώ πρόσφατα ενεργοποιούνται πάλι τα κινήματα για το περιβάλλον, αναπροσανατολίζοντας τη δράση τους σύμφωνα με τις ανάγκες της συγκυρίας που γεννά η κρίση.

Το πρόβλημα είναι ότι απέναντι στη βιαιότητα της συστημικής επίθεσης, η οποία συνεχώς κλιμακώνεται, δεν έχουν οργανωθεί ανάλογης μαζικότητας και διάρκειας κοινωνικές αντιστάσεις. Οι «πλατείες» και οι «αγανακτισμένοι» έχουν υποχωρήσει, οι δομές αλληλεγγύης δεν πολλαπλασιάζονται σε συνάρτηση με τις ανάγκες της διευρυνόμενης φτώχειας, ενώ οι εργατικοί αγώνες είναι εμβληματικοί μεν αλλά περιορισμένοι. Αντίθετα με την Ελλάδα, στην Ισπανία που πλήτ-

τεται με ανάλογους τρόπους λόγω των μνημονίων και των δανειακών συμβάσεων, υπάρχουν διαρκέστερα και πολύ μαζικά κινήματα, όπως αυτά ενάντια στις κατασχέσεις κατοικιών και στην ιδιωτικοποίηση δημόσιων αγαθών, πρόσφατα και κατά του θεσμού της μοναρχίας. Μια νέα μορφή συλλογικής οργάνωσης - το Rodemos, λειτουργεί εφευρετικά και βαθιά δημοκρατικά, διαμορφώνοντας τους όρους αυτοπρόσωπης και αποφασιστικής συμμετοχής των υποκειμένων της κρίσης.

Από πολλές πλευρές επισημαίνεται η ανάγκη μιας μαζικής κοινωνικής αφύπνισης που αφορά σε δύο επίπεδα : από τη μια στη δημιουργία αυτόνομων κοινωνικών κινήματων με διάρκεια, από την άλλη στην προγραμματική παρέμβαση των ζωντανών παραγωγικών δυνάμεων που μπορούν να συνθέσουν ένα βιώσιμο οικολογικά και επωφελές εργασιακά και κοινωνικά εναλλακτικό σχέδιο παραγωγικού μετασχηματισμού και κοινωνικής ανασυγκρότησης.

Όμως, μια βαθύτερη σύνδεση των επιμέρους δυνατοτήτων και των βασικών προϋποθέσεων ανάσχεσης της κατάρρευσης και έναρξης της διαδικασίας ανασυγκρότησης, ξεπερνά το μέγεθος και το αντικείμενο του συγκεκριμένου κειμένου.

Βιβλιογραφία

- Bauman, Z. (2007). *Η ζωή την εποχή της αβεβαιότητας*. ελλ. μτφρ. Κ. Γεώργας. Αθήνα: Μεταίχμιο. 2009.
- Bauman, Z. (2011). *Παράπλευρες απώλειες. Κοινωνικές ανισότητες στην εποχή της παγκοσμιοποίησης*. ελλ. μτφρ. Παπαδέλλη Εύα. Αθήνα : εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 2012
- Certeau, M. (1984). *The practice of everyday life*. University of California Press :Berkeley
- Davis, M. (1990). *City of Quartz : Excavating the Future in Los Angeles*. USA : Verso.
- Hardt, M. & Negri, A. (2012). *Declaration*, ελλ. μτφρ.: Α. Κιουπκιολής. *Να πάρουμε τη σκτάλη - Διακήρυξη*. Αθήνα : Βιβλιόραμα. 2012.
- Harvey, D. (2001). *Spaces of Capital - Towards a Critical Geography*. New York: Routledge.
- Harvey, D. (2012). *Rebel Cities*. London : Verso, ελλ. μτφρ. Κ. Χαλμούκου. *Εξεγερμένες Πόλεις*. Αθήνα : ΚΨΜ. 2012.
- Lazzarato, M, (2011). *Η κατασκευή του χρεωμένου ανθρώπου*, μτφρ. Καράμπελας Γιώργος, Αλεξάνδρεια, 2014.
- Lefebvre, H. (1991). *The Reproduction of Space*. Oxford : Blackwell Publishing.
- Portaliou, E. (2006). *Social resistance movements against the Olympic Games 2004, in Athens*. 11th International Conference : «Alternative futures and popular protest». Manchester Metropolitan University.
- Portaliou, E. (2007). *Anti-global Movements reclaim the City*. CITY: analysis of urban trends, culture, theory, policy, action, vol. 11, no. 2, Routledge : 165-175.
- Smith, N. (2002). *New Globalism, New Urbanism : Gentrification as Global Urban Strategy*. Oxford : Blackwell Publishers.
- Zukin, S. (1995). *The Cultures of Cities*. Oxford : Blackwell Publishers.
- Γιαλύρη, Θ. και Πορτάλιου, Ε. (2005). *Ολυμπιακοί Αγώνες 2004 στην Αθήνα. Νεοφιλελεύθερες πολιτικές και κοινωνικές αντιστάσεις*. Συνέδριο: «Γεωγραφίες της Μητρόπολης. Όψεις του φαινομένου στον ελληνικό χώρο». Θεσσαλονίκη, ΑΠΘ.
- Πορτάλιου, Ε. (2008). *Εξεγνητισμός : Κοινωνικές και Χωρικές Ανακατατάξεις στις Σύγχρονες Πόλεις*. Περιοδικό «Διάπλους», τ.28, σελ.58-61.
- Πορτάλιου, Ε. (2011). *Μονόδρομος 2011 – Η θύελλα της προόδου*. Εφημερίδα «Η Εποχή», 11/12/2011.